

sättningar inom den skandinavistiska rörelsen. De skandinaviska inslagen utgör inte Edgrens huvudfynd men det saknas en diskussion om de nordiska skolmötenas roll i relation till skandinavismen och den nationella samhörighet som *Läsebok för folkskolan* bidrog till att skapa. Som tidigare forskare, särskilt Ruth Hemstad, har visat var den pedagogiska skandinavismen en betydande kulturell och politisk kraft under perioden. Flertalet som deltog på dessa möten var inflytelserika individer inom utbildningsväsendena i de skandinaviska länderna. Många av dessa mötesdeltagare försökte, vilket Annika Ullman tidigare konstaterat, omsätta de skandinavistiska visionerna i praktiken. Edgren nämner att skandinavismen var en viktig faktor i läsebokens tidigare utgåva, men trots det förs ingen diskussion om de nordiska skolmötena eller hur de påverkade diskursen om nationell och regional samhörighet i de skandinaviska skolorna. Detta är alltså något av en missad möjlighet för Edgren att knyta läsebokens innehåll till en bredare skandinavisk kontext.

Trots dessa invändningar är *En kungsådra för nationens samhörighet* ett betydande bidrag till forskningen om svensk folkskolehistoria och den nationella identitetsformeringen. Edgrens kunskaphistoriska ansats har tillfört nya viktiga perspektiv på hur material som *Läsebok för folkskolan* fungerade som verktyg för nationell identitetsformering och om hur denna läsebok bidrog till att forma unga svenska medborgare under den dynamiska perioden 1868–1906.

Umeå universitet

DANIEL JAKOBSSON

Leonora Lottrup Rasmussen, *En kvinnlig gränsgångare: Clara Lachmanns stiftelse under 100 år*, Centrum för Öresundsstudier 42 (Göteborg: Makadam Förlag 2023). 213 s. Översättning från danska av Öyvind Vågen.

Åtta månader före sin död, 1920, gjorde Clara Lachmann en mycket stor donation i sitt testamente för att främja den skandinaviska samkänslan. Stiftelsen som då grundades har nu tagit initiativ till en monografi, författad av den danska historikern Leonora Lottrup Rasmussen, i syfte att komplettera och nyansera den bild som ges i en tidigare historik, skriven för 30 år sedan med fokus på näringslivshistoriska aspekter och hur stiftelseförmögenheten byggdes upp. Denna gång tecknas ett porträtt av Clara Lachmann genom att fokusera på person-, kvinno- och kolonialhistoriska aspekter.

Boken är emellertid inte ett kvinnohistoriskt porträtt i traditionell mening. I centrum står i stället det judiska borgerskapet och flera genera-

tioner av de två judiska familjer som Clara Lachmann var en del av, och som var förbundna med varandra med affärsmässiga och äktenskapliga band.

Berättelsen börjar 1891, då Clara gifte sig med sin kusin Jacob Lachmann, vilket medförde att hon flyttade från Köpenhamn till Ystad. Claras familj var förvisso en del av Köpenhamns judiska borgerskap, men det var Jacobs expansiva entreprenörskap som lade grunden till förmögenheten. Han grundade tre sockerfabriker i Skåne och en fabrik på ön Saint Croix, som var en dansk koloni från 1733 till 1917. Det kolonialhistoriska perspektivet är intressant och även om det endast berörs flyktigt placerar det in Jacob Lachmanns insatser för att utveckla sockerproduktionen i Sverige i ett kolonialt sammanhang.

Under de senaste årtiondena har åtskilliga böcker publicerats om svenska och danska judar, men flertalet har behandlat aspekter av Förintelsen eller antisemitism. Sällsynta är närstudier av hur det var att leva som jude under 1800-talet och som kvinna inom den judiska borgerligheten. Välkommet är även att Lottrup Rasmussen behandlar hur olika medlemmar inom en större judisk familj förhöll sig till frågor om integration och assimilation. I stället för att fokusera på hur restriktioner påverkat judars agerande, både när de var i kraft och under generationer efter att de upphört, som forskning om judars liv under 1800-talet så ofta gjort, lyfter hon fram hur traditioner inom den judiska gruppen präglade familjemedlemmars livsvillkor, även om de själva valt ett sekulärt liv, samt vilken inverkan dessa fick på Lachmanns liv på Charlottenlund, den enda judiskt ägda herrgården i Skåne. Lottrup Rasmussen är väl påläst och med det grepp hon har valt bidrar hon på ett värdefullt sätt inte bara till forskningsläget om Danmarks judar utan även mer generellt till forskningen om den ekonomiska eliten i 1800-talets Skandinavien.

Författaren lägger pussel med olika slags uppgifter, vykort och foton som hon hämtat ur offentliga register, ur ett imponerande antal svenska och danska familjemedlemmars privatarkiv samt ur Charlottenlunds gårdsarkiv. Intervjuer med Claras barn och barnbarn bidrar till att fördjupa förståelsen för hur familjen levde och för deras värderingar. Genom att kombinera familjeberättelserna med spår som hämtats från privata och offentliga arkiv, ger författaren även en inblick i sociala och konstnärliga sammanhang där Clara ingick och hennes betydelse för dessa. Sammantaget ges en fylldare bild av Clara Lachmanns liv, och framför allt av den kontext hon levde i.

Boken är indelad i sex tematiska kapitel, fem personhistoriska och ett specifikt ägnat åt stiftelsehistoria. Enligt författaren "avtäckar boken vilka föreställningar som format stiftelsens hundraåriga utdelningspolicy och

interna arbetssätt samt hur de här föreställningarna har förändrats och vilka drivkrafter som har medverkat till detta" (s. 19).

Författaren uppmärksammar även konflikter då antisemitiska föreställningar blottades, som när den danske konstnären J.F. Willumsen skulle måla ett antal dörrstycken åt Lachmanns och han uttryckte "tidens stereotypa föreställningar om den penninghungrige och nogräknade juden" (s. 78).

Utförligt och med stort engagemang beskriver hon frågan om familjehänsyn, som den yngre generationen förväntades ta vid val av äktenskapspartner, det vill säga gifta sig inom sin egen religion och klass. Att välja en annan väg kunde få vittgående följder ännu under 1900-talets första decennier. Utomäktenskapliga barn var därför vanligt förekommande, och några flyttade in på Charlottenlund. Dessa detaljerade skildringar är ofta väl belagda, men vissa slutsatser är av spekulativ karaktär. Här antyder författaren även att bevarandet av familjetraditionerna var begränsade för integrationen, långt efter 1849 då de statliga restriktionerna togs bort, som tidigare även begränsat danska judars liv.

När det gäller valet av ändamål för Clara Lachmanns stiftelse har historiker tidigare ifrågasatt om hon själv valt ändamålet eller om detta snarast legat i hennes (judiska) advokaters intresse, eftersom de på så sätt kunde signalera att de var samhällsnyttiga medborgare som var lojala med majoritetsbefolkningen. Även Lottrup-Rasmussen lutar åt detta samtidigt som hon hävdar att Clara var en kvinnlig gränsgångare eftersom "[h]on levde sitt liv tvärsöver den geografiska gränsen mellan Sverige och Danmark och mellan det judiska och kristna" (s. 13).

Sammanfattningsvis lyckas författaren inom biografins ramar att behandla de teman som är centrala inom forskningen om den judiska borgerskapet, såsom integration, assimilation och antisemitism, men även den filantropiska verksamheten och kontakterna med framstående konstnärer och musiker.

Det enda som saknas i boken är en skildring av Lachmanns relation till Skånes övriga herrgårdsägare och till den svenska adeln. Oavsett bidrar Lottrup-Rasmussen på ett förtjänstfullt sätt, inte bara till forskningsläget om Danmarks judar och judiskt liv i Norden, utan även mer generellt till forskningen om den ekonomiska eliten i 1800-talets Skandinavien.

Uppsala universitet

MIA KURITZÉN LÖWENGART